

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 355/359(=512.1)

Ярослав Пилипчук*

РОДОПЛЕМІННА СТРУКТУРА ДАШТ-І-КИПЧАК

У цій статті розглянута етнімія та історична географія західної частини Дашт-і-Кипчак. Великі вождівства у цій частині Дашт-і-Кипчак виникали завдяки діяльності окремих харизматичних вождів. Після смерті Боняка у Північно-Західному Надчорномор'ї замість одного утворилось чотири ханства. Племена кунун, орунгут, бадай, кітан-оба очолювались власними вождями. Плем'я дурут з'явилося у Північно-Західному Надчорномор'ї достатньо пізно. Найбільш складну структуру на Нижній Наддніпрянщині мало вождівство лукоморських кипчаків. У його склад входило кілька родів та племен (Алтун-оба, Арслан-оба, Іт-огли, Дженгер, Урус-оба). У цьому вождівстві з часом змінився правлячий клан. У деяких вождівствах змінився правлячий клан. Необхідно зауважити, що на лівому березі степової Наддніпрянщини кочували племена бурдж-огли, улаш-огли, карабар-огли. У Донецькій конфедерації плем'я кай було замінено племенем токсоба. Підпорядкований статус займали племена куч-оба, таргіл-оба і деякий час дурут. Єльтук (Ельтут)-оба кочувало поблизу від Волзької Булгарії та Рязанського князівства і було частиною вождівства Шаруканідів. Вождівства на Північно-Західному Надчорномор'ї та Наддніпрянщині майже завжди збігалися з кордонами володінь окремих племен. Донецька конфедерація була найбільшим квазіімперським об'єднанням у східноєвропейських степах. Можливо локалізувати володіння племен чертан та елан у Поволжі та Надураллі. Родоплемінна структура вождівства йємеків та ільбарі відома у загальних рисах. Їх землі знаходились між сибірською тайгою та Сир-дар'єю та Балхашем, та від Уралу до Іртиша. Внаслідок міграції початку XII ст. ільбарі домінували серед східних кипчаків. Їм підпорядковувались племена східнокипчацькі токсоба, іт-огли, дурут, ал-арс, бурдж-огли, а також манкур-огли, байаут, урані, йугур. Кочів'я племені кангли знаходились у Надараллі.

Ключові слова: кипчаки, історична географія, етнімія, кордони, плем'я.

Одним з найбільш цікавих питань історії кипчаків є етнімія та історична географія Дашт-і-Кипчак. Історичну географію Дашт-і-Кипчак досліджували К. Кудряшов та Д. Расовський. Їх напрацювання торкалися головним чином

* Кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу Євразійського степу Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України

питань кордонів Дашт-і Кипчак [8; 21; 22]. Проте на даний момент їх праці вже є застарілими. Етнімія Дашт-і-Кипчак досліджувалась багатьма дослідниками. Й. Марквартом на початку ХХ ст. у своїй книзі навів перелік кипчацьких племен [15]. О. Пріцак дослідив етнімію кипчаків, які кочували на території степової Наддніпрянщини (племена бурдж-огли, улаш-огли, ыт-огли, урус-оба) та історію клану кай [20]. П. Голден дослідив у окремих студіях такі питання, як: історія так званих «диких половців» (племена токсоба та дурут), історію кипчаків у Грузії, історію племені Урус-оба, історію кімаків та йемеків. У окремій студії розглянута етнімія Дашт-і Кипчак [28; 29; 30; 31; 32; 33]. Б. Кумековим у окремих статтях проаналізував етнімію як східних, так і західних кипчаків. У узагальнюючій статті він стисло розглянув етнічну номенклатуру Дашт-і Кипчак [11; 12; 13]. І. Мандокі-Конгур [35; 36] та І. Башкі [27] дослідили історію кипчаків у Угорщині. Дослідники дослідили кипчацьку та загалом тюркську етнімію та антропонімію в Угорщині. У окремій студії І. Мандокі-Конгур присвятив увагу племені улаш-огли. Завданням цієї статті є дослідження родоплемінного складу конфедерацій та історичної географії кипчацьких вождівств у Дашт-і-Кипчак. Новизною даного дослідження є спроба ототожнити певні племена з конкретними вождівствами та визначити місця кочування кипчацьких племен.

Поблизу від Дунаю знаходилось ханство Боняка. Вперше Боняк був згаданий під час подій 1091 р. Його воїни допомогли ромеям перемогти печенігів під Левуніоном. Боняк очолював одне з кипчацьких вождівств, котре володіло територіями поблизу Дуная. Після смерті Боняка його вождівство розпалося на кілька менших конфедерацій [20, с. 35-40, 243-244]. Одним з таких вождеств було ханство племені кунун. Логічно висловити припущення, що плем'я кунун це плем'я кун, котре прийшло у Європу, коли його переслідувало плем'я кай [23, с. 541; 37, р. 29-30]. С. Кляшторний вважає, що плем'я кун відносилось до племен теле [6, с. 136]. У арабських джерелах племена дурут та кунун (knn) названі окремо та їх ототожнення неможливе [23, с. 541; 32, р. 114]. Пізніші

арабські автори знали про плем'я кумангу (Qmngu, Qumanlu), але не знали про дурут [15; 11, с. 124-125; 32, р. 115].

У Ібн Халдуна у переліці кипчацьких племен згадувалось плем'я кунун. У Ан-Нувайрі згадувалось плем'я котян. Ібн Дукмак згадував цей етнонім у формі кутн. У нас нема підстав вважати котан та кунун одним й тим самим племенем [23, с. 541; 12]. Прочитання етноніма як кенен прийнято у Й. Маркварта та К. д'Оссона. Іншу форму (кунун) використовували П. Пелльо та В. Тізенгаузен [12]. Легендарним предком усіх казахів вважається Котан. Б. Кумеков вважає, що Котян це не плем'я киданів, а форма чоловічого імені у тюрків [12]. У Криму є ойконіми Бек-Кутан та Бек-Котан-Конрат. Кутан-аул зафіксований у Дагестані. У Сурхандар'їнському окрузі є ойконім Бей-Котан. Цей етнонім є й у башкирів і він зшаданий як бікатін. У Азербайджані зафіксовані ойконіми Котанли (Котанлу) та Хараба-Котанлу [1, с. 137-138]. Етнонім котян згаданий Ан-Нувайрі швидше відповідає Кітанопі, котрий згаданий при описі подій 1103 р. Кітан-опа був вождем одного з кланів у складі «лукоморських кипчаків» [32, р. 113].

Серед племен, що переселились до Угорщини, І. Мандокі-Конгур, окрім Olás, Csertán, Kór, Borcsol, називав ще Pöncsuk и Kőncsög [35]. У Угорщині також зафіксована місцевість Kőncsög [1, с. 139]. Що стосується етноніма Kőncsög (Kuncheg), то його можна ототожнити безпосередньо з племенем кунун [23, с. 541]. І. Башкі вважає етнонім Kuncheg (Küncheg, Küncheg) близьким та тотожним Kőncsög. Кумчегом називали вождя клана племені чертан [27, р. 53]. Плем'я кунун було тісно пов'язано з Угорщиною та можливо кочувало поблизу її кордонів.

Плем'я урунгут займало території Береганського степу, поряд з бададжами. Згадка про бададжів (bdâj) та урунгутів (wrgwnkqwt) після перемоги монгольських військ над Улакутом (Другим Болгарським царством) роблять можливою таку локалізацію володінь цих племен [24, с. 38; 32, р. 109, 116]. Плем'я урунгут П. Голден називав Orungqut [32, р. 116]. Плем'я бададж

американський дослідник вважає кипчацьким. У Ахсікенті цей етнонім був зафіксований у формі *Bâdâu* чи *Bâdân* [32, p. 109].

Дурут чи дурт арабських джерел були відомі слов'янам як тертробичі [23, с. 541; 5, с. 641; 32, p. 112]. Б. Кумеків вважає, що дурут були присутніми як у східній, так і західній частині Дашт-і-Кыпчак. Його точку зору прийняли С.Кляшторний та Т. Султанов [6, с. 218]. Етнонім дурут можна співставити з родом тертоул племені аргин Середнього Жузу казахів, родом тортул племені найман та кірей того ж Середнього Жуза, родами тартули та турт-оул у узбеків, ойконімом Дортлар та гідронімом Тертерчай у Азербайджані [1, с. 136-137]. Дуроти зафіксовані у Угорщині у формі етноніма *Törtel*. Одного з вбивць Ласло IV Куна звали *Turtel* (*Turtule*, *Törtél*) [27, p. 50-51].

У XIII ст. на території степів Дніпровського Правобережжя знаходились кочів'я племені дурут. Але ще наприкінці XII ст. це плем'я не було впливовим. Уперше воно було згадано при описі похода Ігоря Святославича проти кипчаків. Тертробичі (дурут) були союзниками Кончака Отроковича у битві на річці Каялі [19, с. 163; 5, с. 641]. Насправді відомим вождем цього племені був тільки Котян [19, с. 168-169]. На правому березі Дніпра дурут з'явилися пізніше ніж іт-огли. Відкочівка племені дурут з Дніпровського Лівобережжя на правий берег була причиною ворожнечі між дурут та токсоба [23, с. 541-542].

У Північному Надчорномор'ї та Західному Надазов'ї знаходились володіння «лукоморських кипчаків». Їхня ставка знаходилась на річці Сутінь (Молочна) у Західному Надазов'ї. Також була згадана «Ітларева чадь» [20, с. 34]. Цей етнонім можна ототожнити з племенем іт-оба. Воно згадано у різних формах у арабських джерелах. Як іт-оба чи 'ytbâ це плем'я знав Ад-Дімашки, як 'tb â – Мубарак-шах, як йета чи утâ – Ан-Нувайрі, йеті-оба – Ібн Дукмак, сета чи stâ – Ібн Халдун, йітоба чи іетіоба – Абу Хайан [23, с. 541; 11, с. 118-119; 15; 32, p. 113]. Б. Кумеків запропонував кілька інших форм назв цього етноніма: для Ан-Нувайрі – іті, для Ібн Дукмака – іта, Абу-Хайана – атба, Ахмада ат-Тіні – іітаба, Ад-

Димашки – ісба [12]. О. Прицак вважав, що це плем'я називалось іт-огли [20, с. 179-181].

У 1093 р. Тугоркан переміг Святополка у битві на річці Стугні та спустошив місцевості на Дніпровському Правобережжі поблизу Києва [20, с. 36; 5, с. 209-215; 14, с. 218-225; 18, с. 18-19, 202]. Тугоркан разом з Боняком брав участь у перемозі над печенігами під Левуніоном у 1091 р. [20, с. 35-36, 244]. Остання згадка про нього датована 1096 р., коли контратака русов призвела до смерті Тугоркана, котрий взяв в облогу Переяслав [20, с. 37; 5, с. 219-229]. Можна висловити припущення, що Тугоркан належав до іт-огли та «лукоморців». Інший відомий вождь «лукоморців» Кобяк через кілька десятиліть після Тугоркана здійснював набіги на Русь [19, с. 158; 5, с. 568, 618-623]. У літописах також згадувались вожді Тогли, Акуш та Кобан Урусобич [20, с. 180-181; 5, с. 671-677]. Іт-огли кочували як на правому, так і на лівому березі Дніпра, у пониззі цієї річки.

У вождівстві «лукоморців» існувало кілька кланів, котрі претендували на лідерство. Навіть під час подій 1103 р. можна переконатись, що вони не були монолітним політичним союзом. Одні вожді входили у «партію війни», а Урусоба наполягав на перемовинах. Кочів'я урусоба входили у склад «лукоморських половців». Мубаракшах згадував урус-оба як плем'я Urus (wtws) [32, р. 120]. Ад-Дімашкі згадував про кипчаків ал-арс (є ще форма al-Urus) [15]. Походження цього етноніму пов'язано з ал-арсіа [30, р. 40-46; 32, р. 120-121]. Б. Кумеків вважає, що ал-арс це тюркизовані алани, котрі було пов'язані з регіоном Надаралля та Амудар'ї [11, с. 122].

Ми висловлюємо припущення, що Урусобичі, вказані у слов'янських джерелах, отримали назву від імені вождя Урусоби. Це ім'я могло походити від al-Urus, Urus та ал-арс. Урусобичі це не плем'я, а клан у складі племені. Алтун-опа також могло бути іменем вождя та назвою клана [14, с. 277-279; Новгородская первая летопись, 1950, 19, 203; 5, с. 252–256; Golden 1990, 40-46; 32, р. 108, 120-121]. Клан Урусоби став домінуючим серед «лукоморців» у останній

чверті XII ст. [20, с. 40, 180-181; 19, с. 56; 14, с. 277-279; 18, с. 19, 203; 5, с. 252-256, 671-677; 30, р. 33-34].

У 1103 р. руси вбили кипчацьких вождів Бельдуза, Кічіга, Кітанопу, Асупа, Куртку, Ченегрепу, Сурьбаря, Урусобу. Серед кипчацьких вождів згадувався Арслан-оба. П. Голден вважає, що це ім'я могло позначати й клан. О. Пріцак вважав можливим, що Ченегрепа очолював плем'я Jenger. П. Голден вважає, що Ченегрепа це окремий кипчацький клан. Назва цього племені похідне від Āenegir-ара, Āengir-ара, Āengir-ра [20, с. 40; 32, р. 108, 111, 113].

Одним з найбільш відомих кипчацьких племен було плем'я бурдж-огли (бурдж-оглу, бурдж-огла) про яке повідомляли арабські єгипетські хроністи. Це плем'я було одним з провідних племен західної частини Дашт-і-Кипчак. Кочів'я цього племені знаходились поблизу від Дніпра, на лівому березі річки [23, с. 541; 15; 11, с. 119; 32, р. 110]. Ібн Халдун згадував етнонім бурдж-огли у формі бурдж-огла [23, 541]. Як Borcsol це плем'я відоме у угорських джерелах [35]. Етнонім бурдж-огли згадується як рід берш (бірюч, берч) у племені алчін Молодшого Жуза казахів та рід борчі (борши) племені аргин Середнього жуза казахів. У Грузії було місто Борчало (тепер це місто Марнеулі) [1, с. 133-134].

У 1162 р. вождем бурдж-огли був Беглюк, тесть князя Ростислава [20, с. 182; 5, с. 521-522]. У 1167 р. чи 1168 р. Ярослав Всеволодович напав на кочів'я Беглюка [5, с. 532; 20, с. 182]. У 1170 р. руси напали на бурдж-огли та здобули їх ставку у «Чорному Лісі» [19, с. 154; 5, с. 538-541]. У 1177 р. бурдж-огли здійснювали похід у землі «Чорних Клобуків» і здобули шість міст берендеїв [5, с. 603-605]. У 1183 р. бурдж-огли разом з улаш-огли, іт-огли та кулобичами планували здійснити похід на Русь, але руси випередили кипчаків і здійснили превентивний набіг [5, с. 632; 19, с. 147]. У 1185 р. бурдж-огли у союзі з токсоба (племенем Кончака) воювали проти князя Ігоря [5, с. 646; 19, с. 165]. У 1193 р. бурдж-огли атакували Переяславщину [5, с. 675-679; 19, с. 148-150].

Серед племен, котрі мігрували до Угорщини, варто згадати про Olás та Kóg. Угорські документи згадували про кумана Деметрія з племені улаш. Етнонім

улаш логічно співставити з літописними улашевичами [36; 20, с. 183-184; 32, р. 120]. Улаш називалось село поблизу Анкари та так називався один з кланів байандурів. Володіння Olás у Угорщині знаходились між річками Кереш та Тиса, у комітатах Heves-Újvár та Külső-Szolnok [36; 27, р. 46-47].

Qor/Qol (Kor/Kol) угорських джерел можна ототожнити з карабарогли (калабаали) [41; 20, с. 178-186; 32, р. 115; 35]. Ібн Халдун згадував про плем'я калабаали [23, с. 541]. Ан-Нувайрі ще згадував про форму карабарогли [23, с. 541; 12]. Колобичі згадувались у галицько-волинському літописі [5, с. 632, 641]. Б. Кумеків вважає, що тюркська назва цього племені звучало як кулаба-огли [11, с. 120; 13, с. 481]. І. Башкі пов'язує Qor (Kor) з qoqr (жалюгідний), а Qol (Kol) з qul (раб) [27, р. 46]. Рідкісні згадки про колобичів у літописах дозволяють припустити, що це було другорядне плем'я, котре знаходилося у зоні впливу іншого племені [32, р. 115].

Найбільш відомою конфедерацією кипчаків було донецьке об'єднання, котре очолювалось Асенем та Шаруканом. Одною з найбільш помітних фігур у історії цього вождівства був Шарукан, котрий переміг русів у битві на річці Альта у 1068 р. [20, с. 32; 14, с. 167-172; 18, с. 17, 186-191; 5, с. 156-161]. Под 1082 г. упомянуто о смерті Асеня [20, с. 240; 14, с. 205; 5, с. 196]. Доля Шарукана невідома від 1068 до 1107г. Можна висловити припущення, що походи 1078 р. на Переяслав [14, с. 200; 18, с. 18, 201; 5, с. 190-191] та 1079 р. на Воїнь [14, с. 204; 18, с. 18, 201; 5, с. 195-196] здійснив не Шарукан, а Асень з племені кай [20, с. 239-246].

Під час походів у степи Володимир Мономах та Олег Святославич уклали союз з Аєпами (синами Асеня та Гиргеня, правителями племені кай) за допомогою династичних шлюбів (сини Рюриковичів одружились на доньках кипчацьких вождів) [20, с. 241; 14, с. 282-283; 5, с. 258-259]. Останній раз Шарукан згадується у 1107 р., коли його воїни та війська Боняка були переможені дружиною русів у битві на Сулі [20, с. 41; 14, с. 281-282; 5, с. 258-259]. За припущенням Г. та Я. Федорових, влада у вождівстві донецьких

кипчаків перейшла до брата Шарукана Сугра. Отрок потрапив на Північний Кавказ не як втікач, а як правитель улусу. Після смерті Сугра влада перейшла до Сирчана. Від Сирчана влада перейшла до Отрока. Спадкування влади у донецькому об'єднанні тривалий час здійснювалось за давньотюрській схемі – від дядька до плеїніка [25, с. 231-242; 5, с. 716].

Серед племен Дешт-і-Кипчак часто згадувалось плем'я токсоба. Про нього знали Ібн Дукмак, Абу Хайан та інші арабські вчені. Абу Хайан знав його як токус-оба (токуз-оба) [11, с. 118-119; 23, с. 540-541]. П. Голден наводить такі форми назви цього племені: tqsbâ для ад-Дімашкі, tqsbâ (Toqsoba) для Ан-Нувайрі та Абу Хайана, tgsbâ (Toġsoba) для Ібн Халдуна [32, р. 119]. Б. Кумеков висловив припущення, що токсоба домінували тільки на заході західноєвразійських степів [Кумеков 1990, 127]. П. Голден відносить токсоба до «диких половців» [28, р. 299-300, 305-307; 32, р. 119-120]. Етнонім токсоба зафіксований у ойконімії Крима (Буюк-Токсоба та Кучук-Токсоба), у Молдавії (у формі Таксобени) у Унгенському районі. Підрозділ токсоба був у роді байбакти клана байули племені алчін Молодшого Жуза казахів. Також він існував у киргизів племені саяк. Ураном узбецьких та каракалпацьких кипчаків був Токсаба [1, с. 132-133]. Про токсоба більш усього відомо з арабських джерел [11, с. 118-119, 127; 23, с. 540-541; 15]. У 1152 р. токсоба разом з іншими кипчаками (отперлюеве) були союзниками Юрія Довгорукого [5, с. 455; 28, р. 299-300]. Токсоба домінували в Донецькій конфедерації кипчаків [28, р. 305-307]. Під їхньою владою знаходились і інші племена. На жаль, відновити етнонімію донецьких кипчаків дуже складно.

До племені токсоба відносилась династія Шаруканідів [32, р. 119-120; 28, р. 299-300, 305-307]. Син Шарукана Отрок прославився своїми перемогами у Грузії. Щоб полегшити собі боротьбі з Аспічами Сирчан закликав Отрока допомогти йому проти ворогів. У галицько-волинському літописі збереглась розповідь про повернення Отрока у рідні степи. Це був переказ на зразок дастанів. За даними літописця Сирчан надіслав до Отрока гудця тобто степового

кобзаря. Той співав для Отрока кипчацьких пісень, а також приніс для нього траву «Євшан» для того щоб хан на чужині згадував про Батьківщину [5, с. 716].

Можна висловити припущення, що за допомогою батирів Отрока Шаруканіди перемогли Асенів (Каєпичів). Вже у 1160 р. каєпичі згадувались поряд з берендеями у складі «Чорних Клобуків», а це значило, що війна з Шаруканідами для Каєпичів (Аєпичів) була програна [5, с. 507]. Ці події також змінили розстановку сил у Донецькому об'єднанні. Якщо до Отрока влада передавалась від дядька до племінника, то починаючи з Отрока влада передавалась від батька до сина. Сирчан був замінений Отроком. Від Отрока влада перейшла до його сина Кончака, а від Кончака до Юрія Кончаковича [5, с. 716].

Великим ханом-об'єднувачем, котрий консолідував значну частину кипчаків, став Кончак. Вперше він з'явився у анналах історії, коли напав на Переяславську землю у 1172 р. [5, с. 548, 555]. У 1174 р. Кончак разом з Кобяком здійснив похід, пограбувавши околиці Срібного та Баруча. Коли до них наблизились війська русів, кипчаки відступили за Ворсклу [19, с. 157; 5, с. 568-570]. Похід 1179 р. був спрямований проти Переяславського князівства [5, с. 612-613; 19, с. 157]. У 1180 р. війська Кончака та Ігоря Святославича зіткнулись з дружиною Рюрика та були переможені у битві поблизу Чорторії [5, с. 618-624; 19, с. 158]. У 1183 р. Кончак бажав напасти на Русь, але не здійснив своїх планів, дізнавшись про концентрацію військ русів [19, с. 158-159; 5, с. 628-634]. У 1184 р. руси здійснили рейд на Хорол та взяли у полон мусульманського військового інструктора кипчаків [19, с. 159; 5, с. 634-636].

Ольговичі наважились на похід проти кипчаків у 1185 р. [19, с. 160-164; 5, с. 636-651; 14, с. 397-398]. Але князь Ігор Святославович не врахував ряд факторів. Поразки консолідували, а не роз'єднували кипчаків. У 1183 р. загинув Кобяк, старий союзник Кончака [5, с. 628-634]. Похід у степи повинен був занепокоїти кипчаків. За цих умов Кончак як політик організував широку коаліцію, у яку окрім токсоба увійшли племена іт-огли, тарголове, бурдж-огли, улаш-огли та дурут [19, с. 163; 5, с. 641, 644].

Об'єднане кипчацьке військо отримало перемогу на Каялі, що зміцнило авторитет Кончака. У 1185 р. Кончак атакував Римов, а у 1187 р. здійснив напад на прикордонні володіння Русі [19, с. 165-166; 5, с. 648, 653]. Але після цих походів Шаруканіди вже не воювали з русами [5, с. 716, 740-741]. Юрій Кончакович приєднав до своїх володінь землі «дербентських кипчаків». Кипчацький вождь Гюрге (у летописі Юрій Кончакович це Гюргю Кончакович, а у ан-Насаві Гюрге) у 20-х рр. XIII ст. здійснив спробу оволодіти Дербентом [16, с. 220; 17, Глава 77; 5, с. 716, 740-741].

Серед маловідомих племен Дашт-і-Кипчак було плем'я тарголове (Targıl). Вони були союзниками Кончака у 1185 р. Також було відомо про плем'я чи клан Tagew, вождем котрого був Азгулуй [5, с. 644; 32, р. 119]. Небагато було відомо про кучебичів. Їх вождь Судимір прийняв християнство. Кучебичі, на думку П. Голдена, эце күй-оба [32, р. 114]. П. Голден вважає, що Mekrütі це кипчацьке плем'я bkwrty. Цікаво, що ім'я Bekrütі/Bekrüte носив один з кипчацьких вождів, котрий протистояв військам Берке. Володіння цього племені дослідник локалізував між Кримом та Північним Кавказом [32, р. 116].

Наддніпрянські кочівники влітку кочували поблизу Сули. Більшість їхніх «веж» знаходилось у районі річки Орель. Цей регіон поряд с басейном Сіверського Дінця часто атакували руси. Взимку кочівники відкочовували на узбережжя Азовського моря. Їхні зимовники також знаходились у районі «Великого Луга» поблизу Хортиці. Річка Хортиця називалась Протолчею. Від Протолчі за чотири денних переходів можна було потрапити у басейн річки Сут-Су (Молочної), де знаходився один з головних таборів кипчаків. У 1103 р. шлях русів йшов від Кічкаської переправи вздовж Конки і за течією її притоки Карачекрак до річки Молочної [22, с. 170-171; 8, с. 91-92, 94, 131].

Багато «веж» кипчаків знаходилось між річками Орель та Самара. Самара була відома русам як «Снопород», а Орель як «Угол» [22, с. 171-172; 8, с. 92, 96-99]. Поблизу від Самари у половині денного переходу від «Синього ліса» знаходились караули кипчаків. Ставка знаходилась поблизу самого «Блакитного

лісу». «Блакитний ліс» знаходився між Самарською лукою, гирлом Самари та селом Голубовка [8, с. 99-102]. Там знаходились «вежы» племені улаш-оглі. «Чорний ліс» займали бурдж-оглі. Д. Расовский відносив ці території вже до «лукоморських кипчаків», але вказівка на Урусобичів (один з правлячих кланів «лукоморських кипчаків») на Івлі (Інгульці) свідчить, що лукоморцями були власне Урус-оба та Іт-оглі, котрі кочували на території Нижньої Наддніпрянщини [22, с. 174-175].

Шлях з володінь бурдж-оглі йшов через території улаш-оглі до Орелі. Перейшовши Інжир-брод на Орелі, кочівники просувались до Ворскли. «Вежы» Шарукана, Отрока, Кончака та Юрія Кончаковича знаходились на Торі та Сухому Торці. Крім того, велика кількість кочівників була зафіксована на Бахмуті, Сухому та Чорному Жеребці [22, с. 172-173]. У басейн Сіверського Дінця спрямовували свої походи Дмитро Іворович у 1109 р., Ярополк у 1120 р. та Ігор Святославич у 1185 р. [8, с. 133].

Зимівники токсоба та ельтукове, котрих Д. Расовський називав донецько-донськими половцями, знаходились, як на узбережжі Азовського моря та у пониззі Дона, так і у басейні Сіверського Донця, середній течії Оскола та Дона, між гирл Хопра та Калитви. Влітку кочівники підходили максимально близько до кордонів Русі і на Дніпровському Левобережжі їх “вежы” знаходились на Сальниці та Суюрлії [22, с. 169].

Одним з найбільш відомих кипчацьких племен було плем'я чертан (шортан, джортан). Ібн Халдун згадував плем'я чертан як джерсан. У Ан-Нувайрі зустрічалась форма джузнан [23, с. 541; 32, р. 112]. Ад-Дімашкі та Фахр ад-Дін Мубаракшах знали його як Ozur-Şortan [15; 32, р. 112]. Б. Кумеків називає інші форми назви цього племені. Для Ан-Нувайрі джзіан, для Ібн Халдуна – джарсан, для Ібн Дукмака – джуртан. У науковій літературі ще зустрічаються форми джузнан, джерсан, джезнан, джерсак [12]. Б. Кумеків стверджує, що найбільш правильною формою назви цього племені є джортан (шортан) [12; 13, с. 479]. Також часто згадуються інші форми назви племені: чуртан, чертан та шортан

[15; 32, p. 112; 41; 38, p. 57; 32, p. 112; 34, old. 55]. З племені чертан походила Ержебет (донька кипчацького хана Сейхана) [38, p. 52, 77-78; 40, p. 99, 103]. Топоніми з етнонімом чертан зафіксовані у Татарстані та Башкортостані. Річка, котра впадає у Великий Узень, називається Şertanla. Татарське поселення Şertanla відоме у Саратовській області [27, p. 45]. Логічно припустити, що до монгольського завоювання це плем'я кочувало поблизу від Волзької Булгарії, на волзькому лівобережжі.

У літописах згадувались кипчаки-ельтукове. Уперше, про них було згадано під 1146 р. галицько-волинським літописцем [5, с. 339]. Можливо, ця назва походила від імені вождя. З літописів нам відомий Ельтут (брат Кончака) [5, с. 623]. Ельтукове було російською назвою кипчацького об'єднання, котре кочувало поблизу від Рязанського, Черніговського та Новгород-Сіверського князівств, а також по сусідству з Волзькою Булгарією. Володіння цього племені знаходились у верхній течії Сіверського Донця, Швидкої Сосни та Дона. Ельтукове мали бути частиною Донецької конфедерації кипчаків [4, с. 495]. В. Іванов вважає, що власне там, у басейнах Дона, Хопра та Медведиці знаходились володіння ельтукове. Їх північні кордони позначені кам'яними скульптурами по річкам Бітюг та Хопер. Схожі на них пам'ятники знайдені на території Саратовської та Самарської областей [4, с. 495].

Поки-що неможливо локалізувати володіння племені Ilonsuk [32, p. 112-113]. Степи навколо села Bugac називали illancs-pusztá, а саме село Illancs-falu. У Татарстані зафіксовано село Yılançik(ovo). У Башкортостані є село Yılanlı. Місцевість Žılanšik знаходиться у Казахстані, як і річка Zılan. Одне з башкирських племен має назву елан (Yılan). Можливо Ilonsuk прийшли до Угорщини під час монгольських завоювання з територій між Волгою та Уралом. Більшість топонімів пов'язані власне з цим регіоном [9, с. 362; 27, p. 45-46].

Анджюогли (анджигалі), згадані у хроніці Ібн Дукмака, були відомі як огли у Ібн Халдуна та анджюогли у Ан-Нувайрі [15; 23, с. 541; 11, с. 120; 32, p. 112-113]. М. Аристов, Т. Жданко та Б. Кумеков ототожили анджюогли з казаським племенем

канджігали. Б. Кумеков відносить анджогли до племен західної частини Дашт-і-Кипчак [Кумеков 1993].

У переліку племен Ад-Дімашки згадані племена бечана и кара-боклю. Б. Кумеков вказує ці етноніми у формах караборіклі та базанак [15; 13, с. 479-481]. Кара-борклю чи караборіклі можна ототожнити «Чорними Клобуками». Ібн Халдун знав це плем'я як Qara-börkli. Плем'я бечана (bjnh) було віднесено ад-Димашки до кипчаків, хоча самі печеніги, як і «Чорні Клобуки», кипчаками не були [15; 32, р. 115, 118]. Ад-Дімашки зафіксував також плем'я під назвою V.zânkî чи V.zângî [15; 32, р. 110-111]. У переліку кипчацьких племен ад-Дімашки вказані не тільки власне кипчацькі племена, але й тюркські племена, котрі кочували на території Дашт-і-Кыпчак. Арабський географ вказував, що у його переліку були тільки найвідоміші племена, а самих їх було безліч [15].

Цікавим питанням є ідентифікації племені барат [15]. Ад-Дімашки згадував його як brt. У Ахсікенті це плем'я згадано як bwrt (burat, böret). Цей етнонім ще можна читати як barat, beret, burat, böret, bürüt. П. Голден вважає також можливими форми baraq, buraq, boraq. Американський дослідник вважає brt племенем у складі конфедерації канглів [32, р. 109]. За гіпотезою Б. Кумекова brt це дурут [11, с. 122].

За даними ад-Дімашки, у східній частині Дашт-і Кипчак кочували так звані «хорезмійські кипчаки»: бергу (баргу), токсапа (токсоба), ітапа (іт-оба), ілеріс (іль-арс, ал-арс), бурдж-оглу, мінчур-оглу (манкур-оглу), йімак, барат. Хорезмійські кипчаки ад-Димашки й були східними кипчаками. Цікаво, що серед цих етнонімів не знайшлось місця для канглів, котрі очевидно склали окрему конфедерацію племен. Частина етнонімів конфедерації східних кипчаків була схожа на етнічні найменування східноєвропейських кипчаків. Стосовно йімаків (йємеків) ад-Дімашки повідомляв, що вони вже стали хорезмійцями, тобто вони прийняли іслам та активно взаємодіяли з населенням Хорезма [15].

Укладач Лаврентіївського літопису знав йємеків як «Половцы Емякове» [14, с. 389]. Ад-Дімашки та Абу Хайан називали це плем'я тільки під назвою

уемек/уімак [32, р. 121]. У 1184 р. кипчаки-йємеки взяли участь у поході на Булгар як союзники Андрія Боголюбського [14, с. 389-390; 5, с. 625-626].

Б. Кумеков зробив припущення, що бергу (баргу) – це плем'я ель борілу [Кумеков 1990, 120; Кумеков 1993]. Стосовно ідентифікації етноніму ольберлік з якимось з кипчацьких вождівств серед вчених немає одностайності. О.Пріцак вважав їх правлячим племенем у донецькій конфедерації племен [20, с. 43]. Т.Оллсен вважав їх групою східних кипчаків між Волгою та Уралом [26, р. 5-24]. П.Голден вважав їх монголономним племенем та одним з найбільш впливових кланів у Дашт-і-Кипчак [29, р. 5-29; 2, с. 477]. П. Голден ототожнює з ольберлі плем'я орперлюеве (отперлюеве), котр згадано у галицько-волинському літописі [28, р. 300, п. 27]. Мубаракшах та Рашид ад-Дін називали його ольберлік (ölberlig, ölberlik, al-barlyk) [24, с. 35; 29, р. 13]. У Джузджані наводиться форма ölberli. Абу Хайан згадував цій етнонім у формі ölberli. Схожа назва цього племені була у Ібн Халдуна та ан-Нувайрі. У ад-Дімашкі цей етнонім згаданий у формі ölberlü [29, р. 13, 14]. Нізам ад-Дін Шами згадував про плем'я ііл-бори (ель-борі) [12]. Форми елберлі, ілбарі, ільборі використовували К. д'Оссон, Й.Маркварт та С. Ахінжанов. Б. Кумеков вважає правильною форму ель-борілі [12].

Серед східних кипчаків було присутнє плем'я урані, про яке згадували Фахр ад-Дін Мубаракшах та Рашид ад-Дін. П. Голден наводить такі варіанти назви цього племені, як Uraп та Ören. Американський дослідник вважає їх частиною конфедерації, до якої входили байаути, йємеки та ольберліки [32, р. 117-118]. Серед східних кипчаків також було плем'я йугур (Yuğur, Uyğur). Про нього згадували Баха ад-Дін ал-Багдаді та Ахсікенді [32, р. 121].

Загадковим залишається походження племені манкуроглу. В арабських джерелах згадується гора Манкур [15]. П. Голден пропонує читати етнонім манкур-огли як Mingüz-oglu [32, р. 116]. Б. Кумеков вважає, що це кипчацьке плем'я, що кочувало поблизу гори Манкур [11, с. 123]. Серед кипчацьких племен, які були названі ал-Дімашкі, Б. Кумеков називає уз та таг [13, с. 479]. В.

Спіней припускає, що таг називались Тог [39, р. 235]. Існує також імовірність того, що тог це – Тағ Yšqut, Тағ Bašqurt, Tug Bašqurt. Серед башкірів є клан tawli. У будь-якому разі цей етнонім позначав горян [32, р. 120].

Описуючи історичну географію західноєвразійських степів епохи кипчацької експансії необхідно коротко відобразити ситуацію з степовими кочів'ями. Кордони йємеків Д. Расовський реконструював наступним чином: східний кордон це Іртиш, а на півдні природними кордонами були гори Тянь-шань та озеро Балхаш. Землі на річці Талас знаходились під контролем йємеків, як і місто Сигнак. Цілком можливо, що кордоном хорезмійців з кипчаками була Сирдар'я [21, с. 73-74].

Влітку кипчаки-йємеки кочували по Ішиму, Тоболу, Нурі, Ілеку, Сари-Су, а взимку знаходились поблизу Балхашу та Сирдар'ї. З зимівників на Мангистау та Устюрті кипчаки-кангли мігрували на Ембу, Сагиз, Уїл, Хобду, Яїк (Жайик, Урал). З надкаспійських степів кипчаки відкочовували у долину Волги у район сучасної Саратовської області, Великого та Малого Узенів, передгір'їв Уралу [13, с. 474]. Невідомо наскільки далеко на схід знаходились їх володіння. Ми припускаємо, що кангли кочували від Аральського моря до Уралу та Емби. Їх володіння знаходились у пониззі Сирдар'ї [3, с. 118-122].

У цій статті розглянута етнонімія та історична географія Дашт-і-Кипчак. Відмінністю кипчацьких вождівств Східної Європи була велика розпорошеність. Після смерті Боняка у Північно-Західному Надчорномор'ї замість одного утворилось чотири ханства. Племена кунун, орунгут, бадай, кітан-оба очолювались власними вождями. Плем'я дурут з'явилося у Північно-Західному Надчорномор'ї достатньо пізно. Найбільш складну структуруна Нижній Наддніпрянщині мало вождівство “лукоморських кипчаків”. У його склад входило кілька родів та племен (Алтун-оба, Арслан-оба, Іт-огли, Дженгер, Урус-оба). У цьому вождівстві з часом змінився правлячий клан. Замість кланів Тугоркана та Алтунопи до влади прийшов клан Урусоби. Необхідно зауважити, що на лівому березі степової Наддніпрянщини кочували племена бурдж-огли, улаш-огли, карабар-огли. У Донецькій конфедерації плем'я кай було замінено

племенем токсоба. Підпорядкований статус займали племена куч-оба, таргіл-оба і деякий час дурут. Лествична система передачі влади було замінена спадкуванням влади від батька до сина. Єльтук (Ельтут)-оба кочувало поблизу від Волзької Булгарії та Рязанського князівства і було частиною вождівства Шаруканідів. Донецька конфедерація була найбільшим квазіімперським об'єднанням у східноєвропейських степах. Можливо локалізувати володіння племені чертан у Поволжі. Землі вождівства йємеків та ільбарі знаходились між сибірською тайгою та Сир-дар'єю та Балхашем, та від Уралу до Іртиша. Внаслідок міграції початку XII ст. ільбарі домінували серед східних кипчаків. Їм підпорядковувались племена східнокипчацькі токсоба, іт-огли, дурут, ал-арс, бурдж-огли, а також манкур-огли, байаут, урані, йугур. Кочів'я племені кангли знаходились у Надараллі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бушаков В. А. Тюркская этноэкономика Крыма / В. А. Бушаков // Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Специальность 10. 02. 06. Тюркские языки. – М. : Академия Наук СССР Институт языкознания Академии Наук СССР, 1991. – 265, 104 с.
2. Голден П. Формирование кумано-кипчаков и их мира / П. Голден // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Вып. X. – Симферополь, 2003. – с. 458–480
3. Джиованни де Плано Карпини. История монгалов. Вильгельм де Рубрук. Путешествие в Восточные страны / Пер. с лат. А.И. Малеина. Ред., вступит. ст. и примеч Н.П. Шастиной. – Москва, 1957. – 270 с.
4. Иванов В. А. Кипчаки в восточной Европе / В. А. Иванов // История татар. – Т. 2 : Волжская Булгария и Великая Степь. – Казань, 2006. - С. 492–503
5. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 2. – Москва, 1962. – XVI, 938, 87, IV с.

- 6.Кляшторный С. Г. Государства и народы евразийских степей / С. Г. Кляшторный, Т.И.Султанов. – Санкт-Петербург, 2004. –368 с.
- 7.Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф.Котляр. – Київ, 1998. — 336 с.
- 8.Кудряшов К. В. Половецкая Степь / К. В. Кудряшов. – Москва, 1948. – 168 с., 3 л., карт.
- 9.Кузеев Р. Г. Происхождение башкирского народа / Р. Г.Кузеев. – Москва, 1974. – 571 с.
- 10.Кумеков Б. Е. Государство кимаков IX–XI вв. по арабским источникам / Б. Е. Кумеков. –Алма-Ата, 1972. – 156 с.
- 11.Кумеков Б. Е. Об этническом составе кипчаков XI – нач. XIII вв. по арабским источникам / Б. Е. Кумеков // Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. – Вып. 2. – Москва, 1990. – С. 118–130.
- 12.Кумеков Б. Е. Об этнонимии кипчакской конфедерации западного Дешт-и-Кипчака XII – начала XIII века / Б. Е. Кумеков // Известия АН Республики Казахстан. – № 1. – Алматы, 1993. – С. 58–70.
- 13.Кумеков Б. Е. Кипчаки : хозяйство, общественный строй, племенной состав / Б. Е. Кумеков // История татар. – Т. 2 : Волжская Булгария и Великая Степь. – Казань, 2006.– С. 472–481.
- 14.Лаврентьевская и Суздальская летопись по Академическому списку // Полное собрание русских летописей. – Т. 1. – Москва, 1962. – VIII, 578 с.
- 15.Маркварт И. О происхождении народа куманов. 2002. Веб-сайт Великая степь. [Электронный ресурс]. Режим доступа. <http://steppe-arch.konvent.ru/books/markvart1-00.shtml> – Назва з екрану.
- 16.Насави 1973 – Шихаб ад-Дин Мухаммад ан-Насави. Жизнеописание султана Джалал ад-Дина Манкбурны / Пер. с араб., пред., коммент., прим. и указатели З. М. Буниятова. – Баку, 1973. – 450 с.

17.Насави 1996 – Шихаб ад-Дин Мухаммад ан-Насави. Сират ас-султан Джалал ад-Дин Манкбурны (Жизнеописание султана Джалал ад-Дина Манкбурны) / Изд. критич. текста, пер. с араб. пред., коммент., прим. и указатели З. М. Буниятова. – Москва, 1996. Веб-сайт Восточная литература. [Электронный ресурс]. Режим доступа.<http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Nasawi/frametext4.htm>,<http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Nasawi/frametext5.htm> – Назва з екрану.

18.Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва, 1950. – 640 с.

19.Плетнева С. А. Половцы / С. А. Плетнева. – Москва, 1990. – 208 с.

20.Прицак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім» / О. Прицак. – Київ, 2008. – 360 с.

21.Расовский Д. А. Половцы. III. Пределы «поля половецкого» / Д. А. Расовский // Seminarium Kondakovianum/Анналы института им. Н. П. Кондакова. – Вып. 9. – Прага, 1937. – С. 71–85.

22.Расовский Д. А. Пределы «поля половецкого» / Д. А. Расовский // Seminarium Kondakovianum / Анналы института им. Н. П. Кондакова. Сборник статей в честь А. А. Васильева. – Вып. 10. – Прага, 1938. – С. 155–178

23.Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды / В. Г. Тизенгаузен. – Т. I : Извлечения из сочинений арабских. – Санкт-Петербург, 1884. – XVI, 563, [1] с.

24.Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды / В. Г. Тизенгаузен. – Т. II : Извлечения из персидских сочинений. – Москва – Ленинград, 1941. – 305 с.

25.Федоровы 1978 – Федоров Я. А., Федоров Г. С. Ранние тюрки на Северном Кавказе / Я. А.Федоров, Г. С. Федоров . – Москва, 1978. – 296 с.

26.Allsen T. Prelude to the Western Campaigns : Mongol Military Operations in the Volga-Ural Region / Th. Allsen // Archivum Eurasiae Medii Aevi. – Vol. III. – Wiesbaden, 1983. – 5-29

27. Baski I. On the Ethnic Names of the Cumans of Hungary/ I. Baski // Kinship in the Altaic World. Proceedings of the 48th PIAC. – Wiesbaden, 2006. – P. 43–54.

28. Golden P. B. The Polovci Dikii / P. B. Golden // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. III–IV. (1979/1980). – Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1979/1980. – P. 296–309.

29. Golden P. B. Cumanica II: The Ölberli : The Fortunes and Misfortunes of an Inner Asian Nomadic Clan / P. B. Golden // Archivum Eurasiae Medii Aevi. – Vol. VI. (1986–1987). – Wiesbaden, 1988. – P. 5–29

30. Golden P. B. Cumanica III: Urusoba / P. B. Golden // Aspects of Altaic Civilization. – Vol. III. (Uralic and Altaic Series. Vol. 145). – Bloomington, 1990. – P. 33–46

31. Golden P. B. An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East / P. B. Golden. – Wiesbaden, 1992. – 483 p.

32. Golden P. B. Cumanica IV : The Cumano-Qıpçaq Clans and Tribes / P. B. Golden // Archivum Eurasiae Medii Aevi. – Vol. IX (1995–1997). – Wiesbaden, 1997. – P. 16–29.

33. Golden P. B. Notes on the Qıpçaq Tribes: Kimeks and Yemek / P. B. Golden // The Turks. – Vol. I. – Ankara, 2002. – P. 660–670.

34. Horváth F. A csengelei kunok ura és népe / F. Horváth. – Budapest, 2001. – 356 Old.

35. Mándoky-Kongur I. A hantos-széki kunok / I. Mándoky-Kongur // Székesfehérvár évszázadai. № 2. Középkor. Székesfehérvár, 1972. Веб-сайт Terebess. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kunhantos.html> – Назва з екрану.

36. Mándoky-Kongur I. A kunok ulas törzse és törökségi kapcsolatai / I. Mándoky-Kongur // Jászkunság XXII. № 1–2. Szolnok, 1976. Веб-сайт Terebess. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kunulas.html> – Назва з екрану.

37. Minorsky V. Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India / V. Minorsky. – London, 1942. – 170, 53 p.

38. Paloczi-Horvath A. Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe Peoples in Medieval Hungary / A. Paloczi-Horvath. – Budapest, 1989. – 141 p.

39. Spinei V. The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century / V. Spinei. – Cluj-Napoca, 2003. – 546 p.

40. Vasary I. Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 / I. Vasary. – Cambridge UK., 2005. – XVI, 230 p.

41. Zimonyi I. History of the Turkic speaking peoples in Europe before Ottomans. 2007. Веб-сайт Уппсальського університету. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://www.Lingfil.uu.se/afro/turkiskasprak/ip2007/Zimonyi I.P. pdf> – Назва з екрану.

В данной статье рассматривается этнонимия и историческая география Дешт-и-Кыпчак. Большие вождества в западной части Дешт-и Кыпчак возникали благодаря деятельности отдельных харизматических вождей. После смерти Боняка в Северно-Западном Причерноморье вместо одного образовалось четыре ханства. Племена кунун, орунгут, бадай, китан-оба возглавлялись собственными вождями. Племя дурут появилось в Северо-Западном Причерноморье достаточно поздно. Самую сложную структуру в Нижнем Поднепровью имело вождество лукоморских кыпчаков. В его состав входило несколько родов и племен (Алтун-оба, Арслан-оба, Ит-оглы, Дженгер, Урус-оба). В некоторых вождествах со временем изменился правящий клан. Вождества на Северо-Восточном Причерноморье и на Поднепровье почти всегда совпадали с границами владений отдельных племен. Необходимо отметить, что на левом берегу степного Поднепровья кочевали племена бурдж-оглы, улаш-оглы, карабар-оглы. Донецкая конфедерация была наибольшим квазимперским объединением в восточноевропейских степях. В Донецкой конфедерации племя кай было сменено племенем токсоба. Подчиненный по отношению к ним статус занимали племена куч-оба, таргил-оба и некоторое время дурут. Ёльтук (Ёльтут)-оба кочувало поблизу від Волзької Булгарії та Рязанського князівства і було частиною вождівства Шаруканідів. Возможно локализовать владения племен чертан и йылан в Поволжье и Приуралье. Родоплеменная структура вождества йемеков и ольберликов известна в общих чертах. Их земли находились между сибирской тайгой и Сырдарьей и Балхашем, от Уралу до Иртыша. Вследствии миграции начала XII в. иильбари доминировали среди восточных кыпчаков. Им подчинялись восточнокыпчакские токсоба, ит-оглы,

дурут, ал-арс, бурдж-оглы, а также манкур-оглы, байаут, урани, йугур. Кочевья племени канглы находились в Приаралье.

Ключевые слова: кипчаки, историческая география, этноним, границы, племя.

This paper deals with ethnonymic and historical geography of Dasht-i-Qipchaq. Large chiefdoms in this part of the Dasht- i Qipchaq emerged through the activity of some charismatic leaders. After the death Bonyak in the Northwest Black Sea Region was formed instead of one four khanate. Tribes of Kunun, Orungqut, Baday, Qitan-oba headed by their own leaders. Tribe durut appeared in the North-West Black Sea littoral rather late. The most complex structure in the Lower Dnieper little chiefdoms Lukomorian Kipchaks. It consisted of a few clans and tribes (Altun-oba, Arslan-oba, It-ogli, Jenger, Urus-oba). Some chiefdoms eventually changed the ruling clan. Chiefdoms at Northwestern Black Sea Region and Dnieper almost always coincide with the boundaries of domains of individual tribes. It should be noted that on the left bank of Dnieper steppe tribes roamed Burg-oglo, Ulash-ogli, Karabar-ogli. Donetsk quasi-imperial confederation was the largest union in the Eastern-European plains. In Donetsk confederation tribes kai has been replaced by a tribe toksoba. Subordinate to ruling the status of tribes was Kuch-oba, Targil-oba and some time Durut. Eltuk (Eltut)-oba occupied places nearby od Volga Bulgaria that Ryazan principality and was a part of domains of Sharukanids. Possible to localize ownership tribes and chertan yilan in the Volga and Ural regions. Tribal structure of chiefdom of Yemeks and Olberlig known in general terms. Their lands were sybrskoyu between taiga and Syr- Darya and Lake Balkhash, and from the Urals to the Irtysh. As a result of migration in nin of the XII century ilbari dominated among the eastern Qipchaqs. They obeyed vostochnokypchakskie toksoba IT ogli, durut, al-ARS, Burj oglu and Mankur-ogli, Bayaut, Urani, Yugur. Qangli tribe occupied areas in the Aral Sea region.

Key words: *Dasht-i-Qipchaq, historical geography, ethnonymic, borders, tribe.*